

ԵՐԳԻԾԱՆՔԻ ՈՃԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ՆՇԱՆ ՊԵՇԻԿԹԱՇԼՅԱՆԻ «ԳՐՊԱՆԻ ԲԱՌԱՐԱՆՈՒՄ»

Կարինե Առաքելյան

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտ

ՀՀ, Երևան, Գրիգոր Լուսավորչի 15

Էլ. հասցե՝ karine.arakelyan.2016@mail.ru

Հոդվածը ներկայացվել է 03.09.2020, գրախոսվել է 15.09.2020, ընդունվել է տպագրության 05.07.2022

DOI: 10.53548/0320-8117-2022.2-163

Ներածություն

Երգիծական բառարանները երգիծական գրականության անքակտելի մասն են: Այսպիսի բառարաններ միշտ գոյություն են ունեցել: Հաճախ դրանց ստեղծողները եղել են դասական երգիծաբանները, ինչպես Երվանդ Օտյանը: Նա կազմել է «Ընթացիկ բառարանը», որն ամփոփում է հիմնականում քաղաքական երգիծանքի անկրկնելի նմուշներ. «Երեսփ. ժողով – Ազգ. շահերու և արժանապատվության գերեզմանատունը, Քաղ. ժողով – Մեծություն մը ...պարապոյթամբ լեցուն, Կուսակցական համերաշխություն – Զորին ծնավ ըսելու պես բան մը»¹ և այլն:

Այսօր էլ հումորի վարպետները իրենց ելույթներում հաճախ են մեջբերումներ անում այսպիսի բառարաններից, ինչպես Եվգենի Պետրոսյանն իր «Խառնաշփոթ բառարանից»:

Երգիծանքի լեզվաբանական միջոցները «Գրպանի բառարանում»

Երգիծական բառարան հեղինակել է նաև ֆրանսահայ ականավոր երգիծաբան Նշան Պեշիկթաշյանը՝ այն անվանելով «Գրպանի բառարան»: Այստեղ պատկերավորման, լեզվական ամենատարբեր արտահայտչական միջոցներով, բառերի հետաքրքիր ու անսպասելի ստուգաբանություններով ու բացատրություններով և զանազան այլ ձևերով հեղինակը ծաղրում է հասարակության շրջանում տեղ գտած արատավոր տարբեր երևույթներ ու իրողություններ, փորձում սթափեցնել ընթերցողին՝ մարդուն, նրան վերադարձնել իր մարդկային կերպարին:

Բառարանը ներառում է 126 գլխաբառ: Բառարանի ներածական մասում Պեշիկթաշյանը գրում է. «Այս բառարանը կազմելու համար օգտուած ենք միայն մեր երգիծական գործերէն, այն ալ մասամբ... Օգտուած ենք առաւելապէս կեանքի մատենաներէն, որոնք տեսանելի չեն ամէն մարդու. տեսանելի ըլլալու

¹ Օտյան 1962, 704:

պարագային իսկ «ամէն մարդ չի կանա կարդայ»... Մեր երկը թէւ փոքրիկ բառարան մըն է, բայց ստեղծագործական ճիւղի վրայ բուսած է»²:

Ինչպես արդեն նշեցինք, Պեշիկթաշյանը «բառահողմածները» կազմելիս օգտվել է զանազան եղանակներից, հնարներից ու միջոցներից, որոնցից մեկը ստուգաբանությունն է՝ իրական կամ մտացածին: Օրինակ, *ընկեր* բառը ստուգաբանվում է որպես «ընկեր, բարեկամ... = Կազմուած է *ըն(դ)* նախդիրով *կեր* արմատից և նշանակում է բուն «միասին ուտող, հացակից, ճաշակից...»³: Հեղինակը բառացիորեն կրկնում է այս ստուգաբանությունը, սակայն հավելում, որ ժամանակի ընթացքում բառն «իմաստափոխության» է ենթարկվել և «ուրեմն «ընկեր» կը նշանակէ ապուրը միասին ուտող, հին իմաստով. իսկ նոր իմաստով կը նշանակէ զիրար ուտող» (թիւ 9, էջ 6): Ժամանակի ընթացքում ապականվել են մարդկային բարքերն ու հարաբերությունները, դրա հետևանքով նաև ընկեր և ընկերություն վեհ գաղափարները, ինչի մասին գրել է հայ մեծ բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանն իր պոեմում.

Իմ խոր վերքերը ո՞վ կնյութեր ինձ,

թե չլինեին ընկեր, բարեկամ,

Որոնք համբույրով սիրտս բացեցին,

որոնք համբույրով խայթեցին նրան⁴:

Եթե *ընկեր* բառի դեպքում հեղինակն օգտվել է իրական ստուգաբանությունից, ապա այլ բառերի պարագայում նա կատարում է իր սեփական ստուգաբանությունը՝ այն ծառայեցնելով գեղարվեստական այլևայլ նպատակների: Այսպես է *տանձ* բառը, որը, բացի *պտուղ* իմաստից, հատկապես արևմտահայ բարբառներում ունի այլ իմաստներ, մասնավորապես. «1. Տանձ: 2. Պլ. Սբ. Աղն. Ապուշ, հիմար: 3. Դոնձ, Հմշ. Կուպիտ, գռեհիկ: * Տանձ գլուխ, 1. Ճաղատ: 2. Փխբ. Հիմար, ապուշ»⁵: Այն նաև մաս է կազմում տարբեր դարձվածների. «Տանձի կոթ կամ Տանձի պոչ.-1. Ապուշ, տխմար: 2. Բարակ, նիհար... Տանձ կշռել, - Նոյնն է Հավկիթ կշռել»⁶: Նշված իմաստները հաշվի առնելով՝ Պեշիկթաշյանը առաջ է քաշում բառի իր ստուգաբանությունը, որն ավելի քան համահունչ է դրանց, բայց արդեն ծիծաղաշարժ է և խոսքին հումորային երանգ է հաղորդում. «Տանձ. Պտուղ, նաեւ մարդ: Հականիշն է «անձ» բառին «տ» ժխտական տառով, - «անձ», «տանձ», ինչպես գեղ, տգեղ, մոյն, տմոյն, գէտ, տգէտ»⁷:

Երբեմն հեղինակը բառը «ստուգաբանում» է որպես «երկլեզվյան» բաղադրիչներ ունեցող միավոր, որ դարձյալ ծառայում է խոսքը հումորով համմե-

² Պեշիկթաշյան 1962, 9, 1-9: Այսուհետև այստեղից արվող մեջբերումների համարը և էջը կնշվեն շարադրանքին կից:

³ Աճառյան 1973, 687:

⁴ Իսահակյան 1974, 336:

⁵ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան 2010, 327:

⁶ Սուքիասյան, Գալստյան 1975, 634:

⁷ Պեշիկթաշյան 1962, 10, 24-31: Այսուհետև այստեղից կատարվող մեջբերումների համարը և էջը կնշվեն շարադրանքին կից:

լուն, նրան անսպասելիություն հաղորդելուն և այլն: Այսպիսին է միլիոն բառի ստուգաբանությունը, համաձայն որի՝ «Այս բառը կազմուած է հայերէն «մի» ու ֆրանսերէն «լիոն» բառերով: «Մի» կը նշանակէ «մէկ», իսկ «լիոն» կը նշանակէ «առիւծ», ուրեմն «միլիոն» կը նշանակէ «մէկ առիւծ»» (թիւ 10, էջ 26): Փողի իշխանության դարում այս աշխարհի հզորները մյուսներին թելադրում են իրենց կամքը, և ստացվում է, որ «միլիոն մը ունեցողը ունի մէկ առիւծ, այսինքն ոյժը ունի առիւծի: Միլիոնատէր մը քանի մը տասնեակ առիւծի տէր է, իսկ բազմամիլիոնատէր մը ունի հարիւրաւոր առիւծներու զօրութիւն: Միլիոնատէր մը, բնականաբար, աւատապետն է վայրի անտառի մը, որուն մէջ կը վխտան առիւծներ, վագրեր, յովազներ, ինձեր, աղուէսներ, օճեր ու բորենիներ» (ն.տ.):

Հիշենք *զավակ* բառի ստուգաբանությունը: Համաձայն Աճառյանի բառարանի՝ «որդի, ծնունդ, ցեղ, սերունդ (հնագոյն իմաստն էր «սերունդ, ցեղ՝ առանց սեռի խտրութեան...»)»⁸: Իսկ Զահուկյանը գրում է «թերևս փոխառություն իրանական աղբյուրից. հմմտ. Սողդ. zwn «կենդանի արարած, երեխա»: - Զահ. ՀԼՊ 525»⁹:

Պեշիկթաշլյանը խոսում է բառի ստուգաբանության մասին, ապա նշում. «Նախապէս «օ» գիրը չունենալով՝ մեր նախնիքը այդ տառին տեղ կը գրէին «ա». որով «զօ»-ն եղած է «զաւ». անոր ծայրն ալ դրուած է «ակ» փոքրացնող մասնիկը, որով եղած է «զաւակ», այսինքն՝ փոքրիկ անասուն կամ պզտիկ կենդանի: Անուն մը, որ նախատական ըլլալէ աւելի, իրապաշտական է, քանի որ զաւակ մը, իր սկզբնական շրջանին, տարբերութիւն չունի անասունէ: Կան ալ, որոնք մեծնալով ալ, դժբախտաբար, տարբերութիւն չեն ունենար» (թիւ 9, էջ 5-6): Հեղինակը փորձում է գտնել բառի ստուգաբանությունն «ապացուցող» այլ փաստեր ևս, որոնք խոսքին զվարճալի երանգներ են հաղորդում: Նա նշում է հատկապես խոսակցական լեզվում հաճախակի հանդիպող *լամուկ* և *լակուր* բառերի մասին, որոնցից «վերջինը կը նշանակէ շան ձագ, միաժամանակ՝ մանուկ» (ն.տ.):

Ինչպես արդեն նշեցինք, բառարանը կազմելիս Նշան Պեշիկթաշլյանն օգտվել է պատկերավորման, արտահայտչական տարբեր միջոցներից, որոնցից ամենատարածվածը փոխաբերությունն է: Սա ինքնին հասկանալի է, քանի որ բառերի մի սովոր մասը անվանողական իմաստից բացի ունի փոխաբերական իմաստ կամ իմաստներ, որոնք խոսքի հարստացման անսպառ աղբյուր են: Այդպես է նաև Պեշիկթաշլյանի բառարանում:

Ահա *բարբարոս* բառը, որն իր պատմական իմաստից զատ նշանակում է «Քաղաքակրթության ստորին աստիճանի վրա գտնվող մարդ»¹⁰: Հեղինակը բառին տալիս է իր փոխաբերական մեկնաբանությունը, որի հիմքում ընկած է քաղաքակրթ աշխարհի ու նրա կեղծ արժեքների խորը քննադատությունը, և բառի բացատրությունը դառնում է սատիրայի դրսևորման խիստ ինքնատիպ

⁸ Աճառյան 1973, 687:

⁹ Զահուկյան 2010, 820:

¹⁰ Աղայան 1976, 1616:

արտահայտություն. «Մարդ, որ դեռ չէ սորված քաղաքավարորեն կեղծելու, կեղեքելու եւ կերակրուելու կենցաղագիտութիւնը» (թիւ 9, էջ 3):

Նույն թեմային Պեշկեթաշյանն անդրադարձել է բազմաթիվ այլ աոիթներով: Դրանում կարող ենք համոզվել՝ կարդալով մի հատված «Վայրենի մը» պատմվածքից, որը ներկայացնում է սևամորթ աֆրիկացու և եվրոպացու զրույցը. «Մենք՝ վայրենիներս, դուրսէն սեւ ենք, սակայն ներսէն սպիտակ: Իսկ դուք դուրսէն ճերմակ եք ու ներսէն սեւ...Մենք կ'ուտենք, երբ անօթի ենք, մինչդեռ դուք կ'ուտուիք, երբ անօթի եք, ու կ'ուտէք, երբ կուշտ եք»¹¹:

Երբեմն բառի բացատրության ժամանակ հեղինակն օգտագործում է մի շարք փոխաբերություններ, որոնք մեկ ամբողջական շղթա են կազմում և առարկան կամ երևույթը բնութագրում խիստ համակողմանի, վերհանում տարբեր մեթոդի կողմեր և փորձում առաջարկել լուծումներ: Այդպես է *արևելահայերեն* բառի բացատրության պարագայում, որտեղ մի քանի նախադասության մեջ խտացված են ազգի խեղված ճակատագրին առնչվող լրջագույն խնդիրներ, հայի տեսակի և ինքնության պահպանության հրամայականներ. «Աշխարհաբար հայերէնը երկուորեակ լեզու մըն է: Արեւելահայերէն կոչուող եղբայրը եղաւ բախտաւոր՝ դառնալով պետական լեզու: Վաղուց ի վեր արեւելահայերէնը բազմակին է՝ ամուսնացած ըլլալով ֆրանսացի, գերմանացի, ռուս ու թաթար կիներու հետ, որոնք, իբրեւ դրամօժիտ, իրեն բերած են բառե՛ր, բառե՛ր ու բառե՛ր, որոնց բնաւ պէտք չունէր, քանի որ կրնար առնել իր Արեւմտահայ եղբորմէն, որուն ունեցածները հաւասարապէս իրն ալ են» (թիւ 9, էջ 3):

Այս խնդրի համատեքստում է *դիրեկտոր* բառի «բացատրություն-ստուգաբանությունը»: Բառահոդվածում երգիծանք է առաջանում հենց առաջին նախադասությունից, երբ հեղինակը գրում է ««Տնօրէն» կամ «տեսուչ» բառերուն արեւելահայերէնն է «դիրեկտորը»» (թիւ 9, էջ 4):

Նշված բառը հայերենին է անցել ռուսերենի միջնորդությամբ, սակայն ունի լատինական ծագում. «[< директор < լատ. director < dirigere ուղղել, ուղղորդել], գ. Տնօրեն՝ հիմնարկի՝ ձեռնարկության կամ միջնակարգ ուսումնական հաստատության ղեկավար պաշտոնյան՝ պետը»¹²:

Պեշկեթաշյանը բառին տալիս է իր ստուգաբանությունը, համաձայն որի, այն կազմված է direct և turf արմատների միավորումից: Առաջինը նշանակում է *սյուն*, երկրորդը, որի վերջին գիրը ընկած լինելով՝ մնացել է *տոր*, նշանակում է հողաձուփ: Այսպիսով, ըստ հեղինակի, դիրեկտոր նշանակում է հողաձուփի սյուն: Առաջանում է զավեշտական, միևնույն ժամանակ՝ տխուր իրավիճակ, քանի որ իրենց իրական առաքելության՝ ուղղելու, ղեկավարելու, նեցուկ լինելու, ճանապարհ ցույց տալու և հարթելու, օրինակ ծառայելու փոխարեն «բազմաթիւ տեսուչ-

¹¹ Պեշկեթաշյան 1941, 82:

¹² Հայրապետյան 2011, 644:

ներ ուրիշ բան չեն, եթե ոչ սիւներ հողածուխի, անհրաժեշտ պարագային վառուելու եւ իրենց գտնուած հաստատութիւնը տաքցնելու համար» (թիւ 9, էջ 4):

Պատկերավորման լեզվական միջոցներից Պեշիկթաշլյանի բառարանում առկա են բազմաթիվ հակադրոյթներ: Հակադրոյթ է առաջանում, երբ հակադիր իմաստ ունեցող բառերի գործածությամբ հակադրվում են առարկաներ, հատկանիշներ, երևոյթներ: Այն լայն տարածում ունի գեղարվեստական գրականության, նաև երգիծաբանության մեջ: Անվանի երգիծաբանները հաճախ են դիմել այս հնարին, ինչպես Հակոբ Պարոնյանն իր «Մեծապատիվ մուրացկաններ» վիպակում, որտեղ լեզվական ու խոսքային հականիշների կիրառությամբ կազմված հակադրոյթունների, տրամաբանոյթունից բացարձակապես զուրկ խոսքի միջոցով հեղինակը բացահայտել է բանաստեղծի փուլ չէությունը. «անոնք անցյալ են, մենք՝ ապառնի, անոնք խավար են, մենք՝ լույս, անոնք տգետ են, և մենք՝ գիտուն, անոնք ատելոյթուն են, մենք՝ սեր, անոնք կրակ են, մենք՝ ջուր, անոնք միս են, մենք՝ բանջարեղեն, անոնք վարունգ են, մենք՝ խնձոր, անոնք փուլ են, մենք՝ վարդ...»¹³:

Ինչպես նշված հատվածում, այնպես էլ առհասարակ հակադրոյթները հաճախ կառուցվում են հականիշների հմուտ ու տեղին օգտագործմամբ: Այդպիսի դեպքերը բազում են նաև Պեշիկթաշլյանի բառարանում: *Բերան* բառի բացատրությունը, որի միջոցով հեղինակն անդրադառնում է մարդկային տարբեր տեսակների ու բնավորոյթունների և դրանց դրսևորմանը բերանի միջոցով: «Բերան. Բանուկ վաճառատուն մը, որ կգբաղի ներածումով եւ արտածումով... Բերաններ կան, որոնք ածուխ կ'ուտեն ու կրակ կը փսխեն, իսկ բերաններ ալ կան, որոնք եթէ քիւօ մը անոյշ ուտեն, երկու քիւօ ժահր կ'արձակեն» (թիւ 9, էջ 3): Անշուշտ, այս բացատրության մեջ կարելի է նկատել Աստվածաշնչից եկող մեկնության արձագանքը լեզվի ու բերանի մասին. «զլեզու մարդկան ոչ ոք կարէ հնազանդել, զչարն եւ զանկարգ եւ զլի թունօք մահաբերին: Նովաւ օրինեմք զՏէրն եւ զՀայր. եւ նովաւ անիծանեմք զմարդիկ, որ ըստ նմանութեան Աստուծոյ արարան: Ի նմին բերանոյ ելանեն օրհնութիւնք եւ անէծք»¹⁴:

Հակադրոյթ է առաջանում *այր* բառի բացատրության ժամանակ, երբ հեղինակը զուգահեռ է անցկացնում ժամանակների և տիրող բարքերի միջև, խորհրդածում տղամարդու դերի մասին և այդ ամենն արտահայտում մի քանի շատ դիպուկ բառերով: Անցյալն ու ապագան ներկայացնում են տարբեր ծայրահեղոյթուններ, որոնք նկարագրելիս մեծ է խոսքային հականիշների դերը. «Անցեալին մէջ հրամայող մը անապատի մէջ... Ապագային հլու հնազանդ մը հարճի վերածուած» (թիւ 9, էջ 2):

Եթե մինչ այժմ մեր բերած օրինակներում հակադրոյթները հականիշ զույգերի միջոցով են կազմվում, ապա կան նաև դեպքեր, երբ դրանք կազմվում են հականիշ եոյակների միջոցով՝ ստեղծելով, եթե կարելի է ասել, «եռաստիճան»

¹³ Պարոնյան 1954, 576:

¹⁴ Աստուածաշունչ մատեան, Նոր Կտակարան 1997, 242:

հակադրություն, ինչպես *օրենք* բառի պարագայում. «Զօրաւորին դրախտն է, տկարին՝ դժոխքը, չարագործին՝ քաւարանը» (թիւ 10, էջ 31):

Գեղարվեստական խոսքի ոճավորման գործում իր ուրույն տեղն ունի օքսիմորոնը: Այն ոճական հնար է, «որն արտահայտվում է իմաստով միանգամայն հակադիր և տրամաբանորեն մեկը մյուսին բացառող բառերի կապակցությամբ»¹⁵:

Շնորհիվ իր այս՝ կառույցի երկու եզրերի հակադիր նշանակություն ունենալու հանգամանքի, օքսիմորոնը լայն կիրառություն ունի երգիծաբանության մեջ: Նշան Պեշկեթաշյանը ևս տարբեր առիթներով օգտագործել է օքսիմորոններ, ինչպես. «*Շնորհալի գիժն է Տարօնցին՝ վարձատրուած Ս. Կարապետէն*»¹⁶:

Օքսիմորոնի հաջողված օրինակի ենք հանդիպում բառարանի *ազգ* բառի բառահոդվածում, որը քաղաքական երգիծանքի հրաշալի դրսևորում է. «Միլիոնաւոր մարդոց միութիւն մը, իր անմիաբանութեամբ անուանի թէ՛ դաւանական, թէ՛ դասակարգային, թէ՛ դաւադրական, թէ՛ գաղափարական, թէ՛ գեղեցկագիտական հարցերու մէջ: Այս միլիոնաւոր *միութենական անմիաբանները* երբեմն կ'ակմբուին միեւնոյն կրկէսին մէջ՝ խաղալու, խեղկատակելու, դիմակաւորուելու, դերակատարելու, նոյնիսկ իրարու արին թափելու համար» (թիւ 9, էջ 2):

Օքսիմորոն է առկա *քաղաքակրթություն* բառի բացատրության ժամանակ: Ձևի ու բովանդակության մեջ կա ճշացող հակասություն: Մարդիկ ներքուստ չեն քաղաքակրթվել ու դրա ցանկությունն էլ ամենևին չունեն, բայց հաճախ ստիպված են արտաքուստ քաղաքակիրթ ձևանալ, ինչը ծանր լուծ է դառնում, և վերջին հաշվով ստացվում է, որ քաղաքակրթությունը «ազատ ստրկութիւնն է» (թիւ 10, էջ 31):

Պեշկեթաշյանի «Գրպանի բառարանում» առկա են պատկերավորման այլ միջոցների ոճական կիրառություններ: Դրանցից մեկը բառախաղն է: Այն «բառի կամ կապակցության այնպիսի փոխակերպություն է, որը տեղի է ունենում խոսքի մեջ դրանց նոր իմաստավորման կամ արտաքին նմանության հիման վրա տարբեր գաղափարներ նույնացնելու միջոցով, որ կատարվում է սրամտության նպատակով»¹⁷: Բերենք երկու օրինակ. «Գրող...Գողին ու գրողին մէջ եղած տարբերութիւնը տառ մըն է միայն. «ր» գիրը: Ով որ ճարտարութիւն չէ ունեցած դառնալու գրող, յաջողած է ըլլալ գող» (թիւ 9, էջ 4), «Զոքանչ. Փեսային կեսուրը կամ փեսային գլխուն վրայ կախուած սուրը» (թիւ 9, էջ 6):

Բառարանում հեղինակն օգտագործել է բազմաթիվ ու բազմապիսի շրջասություններ: Պայմանավորված իրենց բնույթով՝ ասելիքը նկարագրորեն արտահայտելու հանգամանքով, շրջասությունները առհասարակ լայն կիրառություն ունեն երգիծական գրականության մեջ: Ահա դրանցից մեկը՝ *ամուսնությունը*. «Ամուսնութիւնը միջազգային, մեծագոյն, հին ու յափտենական վիճակահանութիւն մըն է, միլիոնաւոր թիւերով, որոնք յաճախ կ'ելլեն պարապ, երբեմն կու տան պատիժ ու պատուհաս, քիչ անգամ ալ պարգեւ...» (թիւ 9, էջ 2):

¹⁵ Պետրոսյան, Գալստյան, Ղարազոյան 1975, 328:

¹⁶ Պեշկեթաշյան 1941, 82:

¹⁷ Պողոսյան 1991, 396:

Նույն բառի բացատրության մեջ առկա է մեկ այլ հետաքրքիր երևույթ: Կարճանք բնագիրը. «Պրոպատիկէ աւագան է ամուսնութիւնը, որուն մէջ նետուելով՝ օրիորդները կը հրաշափոխուին ձկնորսի, իսկ պարոնները կ'այլափոխուին ձուկի՝ տապկուելու համար» (ն.տ.): Պրոբատիկէի ավագանի մասին հիշատակություն կա Նոր Կտակարանում: Հովհաննես Ավետարանիչը գրում է. «Յետ այսորիկ տօն էր Հրէից, եւ ել Յիսուս յերուսաղէմ: Եւ էր յերուսաղէմ ի Պրոբատիկէ աւագանին, որ կոչէր Եբրայեցերէն Բեթեզդա, հինգ սրահ: Յորս անկեալ դներ բազմութիւն յոյժ հիւանդաց՝ կուրաց, կաղաց, գօսացելոց, որ ական ունէին ջրոցն յուզելոյ: Եւ հրեշտակ Տեառն ըստ ժամանակի իջանէր յաւագանն եւ յուզէր զջուրսն, եւ որ նախ ի շարժումն ջուրցն իջանէր, բժշկէր՝ ոչ ունելով նշան հիւանդութեան»¹⁸:

Ինչպես տեսնում ենք, *Պրոբատիկէ ավագան* կապակցությունը բառարանում բոլորովին շեղվել է իր նախնական իմաստից և ձեռք բերել երգիծական բովանդակություն: Հրաշագործելու ունակությունը, որը հեղինակը վերագրում է ամուսնությանը, որևէ աղերս չունի բժշկելու նրա հայտնի կարողության հետ:

Իմաստային և ոճական միանգամայն տարբեր նպատակներ են հետապնդում կրկնությունները այլևայլ մակարդակներում: Կրկնությունների արմատները գալիս են դարերի խորքից, և սրանք իրավամբ կապվում են ժողովրդական բանահյուսության հետ: Պեշկյթաշյանի բառարանում ձևի պարագայի հետաքրքիր կրկնություն ենք գտնում *երգախաղ* բառի բացատրության մեջ: Հեղինակը նախ նշում է, որ երգախաղը օպերա միջազգային բառի հայերեն թարգմանությունն է, ապա անցնում բացատրությանը, որը հումորային հետաքրքիր իրադրություն է ստեղծում. «Թատերախաղ մը, որուն գործող անձերը կը խօսին *երգելով*, կը սիրեն *երգելով*, կը նախանձին *երգելով*, կը դաւեն *երգելով*, կը վիճին *երգելով*, կը կռուին *երգելով*, կը ճաշեն *երգելով*, կը քալեն *երգելով*, կը քնանան *երգելով* (իբրեւ ինքնօրօր), կը մեռնին *երգելով*, մեռեալին վրայ կ'երգեն *երգելով*» (թիւ 9, էջ 5):

Խոսքը ոճավորելու մեծ կարողությամբ է օժտված բաղաձայնությամբ՝ նույն կամ նման բաղաձայնների կուտակումը: Հայ գրականության պատմության մեջ այն հայտնի է վաղ շրջանից, բարձր վարպետությամբ է օգտագործվել միջնադարյան բանաստեղծների, հատկապես սուրբ Գրիգոր Նարեկացու կողմից՝ թե՛ Մատյանում, թե՛ տաղերում:

Պեշկյթաշյանը բառարանում կիրառել է բաղաձայնությամբ՝ այն ծառայեցնելով երգիծական նպատակների: Դա հատկապես ակնառու է *թերթ* բառի բացատրության ժամանակ, որտեղ առկա է *թ* հնչյոթի բաղաձայնությամբ: Այս շնչել խոլ բաղաձայնի կուտակումը անխզելիորեն կապված է բառահոգվածի բովանդակային պլանի հետ. նշված տառով սկսվող բառերը կամ զենք են նշանակում, կամ զենքի հետ սերտ առնչություն ունեցող նվագարան, իսկ *թերթ* ինքնին, ըստ հեղինակի, ամենաուժեղ զենքն է. քանի որ ներառում է միանգամայն տարբեր զինատեսակներ և խոցում է դրանցից շատ ավելի անվրեժ. «*Թերթ. թնդանոթ, թուր ու թմբուկ: Թերթ*

¹⁸ Աստուածաշունչ մատեն, Նոր Կտակարան 1997, 100:

չունեցողը թող զգուշանայ թերթին հետ խնդիր ունենալ: Կը դատապարտուի լռութեան: Ամէն ծայն, ամէն խօսք, մանաւանդ վերջին ծայնը, վերջին խօսքը, անսխալական վճիռը թերթինն է: Պէտք չէ բերանը բանալ տալ թնդանօթին...» (թիւ 9, էջ 7):

«Գրպանի բառարանում» հանդիպում են մեկ նախադասությամբ բացատրություններ: Նման դեպքերում ասելիքը խիստ խտանում է, եւ երգիծանքը դառնում է ավելի կտրուկ, ավելի դիպուկ, ինչպէս՝ «Աւանակ. ազատագրուած չորքոտանի, որ կ'ըսէ մարդուն. - Տէ՛ր, տարոսը քեզի» (թիւ 9, էջ 3), «Դագաղ. Տուփ, ուր կ'ամփոփուի մեր բովանդակ ոչնչութիւնը» (թիւ 9, էջ 7), «Լրտեսուի. Պարուի եւ գաղտնի տեղեկութեանց պարոթայ» (թիւ 9, էջ 8), «Կուռք. Հին կուռքերը չաստվածներ էին, նոր կուռքերը չմարդիկ են», «Հարս. Սպիտակազգեստ հրեշտակ մը. պահապան հովանի կամ հոգեառ», «Հող. Մեռելներով ապրող ու ողջերը ապրեցնող հայր մը», «Ձրի. Ձրին իտեալ գինն է ամէն տեսակի ապրանքներուն» (թիւ 10, էջ 25):

Կան բացատրություններ՝ արտահայտված մեկ բառով կամ բառակապակցությամբ, ինչպէս. «Ձեռնոց. Ձեռքի դիմակ», «Ձուլարան. Արտասահման» (թիւ 10, էջ 25), «Մամոնայ. Յաճախ սատանի մանանայ» (թիւ 10, էջ 26), «Ովասիս, Աւազի ովկիանոսներուն մէջ կղզի» (թիւ 10, էջ 27), «Ռամիկ. Բոլոր ազնուականներուն ազգածառերուն արմատը» (թիւ 10, էջ 28), «Վիճակագրութիւն. Թիւերուն ստութեանց ճշմարիտ միջոցը» (թիւ 10, էջ 29), «Քաջ. Վախկոտութենէ վախցող» (թիւ 10, էջ 31) և այլն:

Բառարանում գտնում ենք համակուտական ուշագրավ կիրառություն: «Ընդհանրապէս համակուտակումը յուրօրինակ թվարկում է (հին ճարտասանության մեջ համակուտական որոշ արտահայտություններ կոչվել են թվարկումն մասանց), թվարկում այնպիսի գաղափարների, որոնք միասնաբար թողնում են շատի և ուժեղի տպավորություն»¹⁹: Պար բառի բացատրության ժամանակ հեղինակը դիմում է այս միջոցին՝ ավելի համակողմանի ու ընդգծված ներկայացնելու ժանրի տարբեր տեսակներն ու առանձնահատկությունները, ժամանակակից երիտասարդության կերպարը, ապրումները, ձգտումները, նաև անհոգությունը, կյանքի հանդեպ սպառողական մոտեցումը. «Արդի նոր սերունդներուն արարողական արուեստը, մտային ու մարմնական միութեան մարզանքը, հոգեկան հացկերոյթը, հնձանի աշխատանքը, սիրոյ սերմնացանը, խառնիճաղանջ խրախճանքը խաղաղութեան եւ վերջապէս իրարու հետ կոտորտուելու եւ կոթողուելու կրօնքը» (թիւ 10, էջ 28):

Եզրակացություններ

Խորն ու բազմաշերտ է Նշան Պեշիկթաշյանի բառարանը. դրանում արծարծված խնդիրների, երգիծանքի տարբեր դրսևորումների, դրանց արտահայտման ձևերի ու միջոցների քննությունը կարելի է շատ երկար շարունակել, և ասելիք միշտ կմնա: Նշենք, որ «Գրպանի բառարանը» առանձնանում է ոչ միայն իմաստային խորքերով ու ենթաշերտերով, այլև աննախադեպ ճոխ լեզվով, լեզվա-

¹⁹ Պողոսյան 1991, 396:

ոճական զանազան միջոցների հմուտ ու տեղին օգտագործմամբ, ինքնատիպ բացատրություններով. ձևի ու բովանդակության կատարյալ ներդաշնակությամբ: Այստեղ առկա են երգիծանքի բոլոր տեսակները, և դրանց արտացոլման համար ընտրված են լեզվական ճշգրիտ միավորները: Այն աներկբայորեն երգիծական գրականության փայլուն նմուշ է, որը հեղինակը խիստ համեստաբար անվանել է «Գրպանի բառարան»:

Գրականություն

- Աղայան Էդ. 1976, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, «Հայաստան», 1616 էջ:
- Աճառյան Հ. 1973, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 2, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 687 էջ:
- Աստուածաշունչ մատեն 1997, Հայաստանի Աստուածաշնչային ընկերություն, տպ. Մեծ Բրիտանիայում, 1450 էջ:
- Հայոց լեզվի բարբառային բառարան 2010, հ. 2. Երևան, «Գիտություն», 327 էջ:
- Իսահակյան Ա. 1974, Երկերի ժողովածու, հ. 2, Երևան, «Հայաստան», 336 էջ:
- Հայրապետյան Ա. 2011, Օտար բառերի բառարան, Երևան, հեղինակային հրատ., 644 էջ:
- Պարոնյան Հ. 1954, Ընտիր երկեր, գիրք 1, Երևան, «Հայպետհրատ», 576 էջ:
- Պետրոսյան Հ., Գալստյան Ս., Ղարազուլյան Թ. 1975, Լեզվաբանական բառարան, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 328 էջ:
- Պէշկեթաշլեան Ն. 1962, Գրպանի բառարան (մաս Ա), Բագին, ամսագիր գրականութեան և արուեստի, Պէյրութ, թիւ 9, էջ 1-9:
- Պէշկեթաշլեան Ն. 1962, Գրպանի բառարան (մաս Բ), Բագին, ամսագիր գրականութեան և արուեստի, Պէյրութ, թիւ 10, էջ 24-31:
- Պէշկեթաշլեան Ն. 1941, Հայ աղբրտիք, Փարիզ, մատենաշար «Արմենական մշակոյթ», թիւ 1, 82 էջ:
- Պողոսյան Պ. 1991 Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, գիրք երկրորդ, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 396 էջ:
- Ջահուկյան Գ. 2010, Հայերենի ստուգաբանական բառարան, Երևան, «Աստղիկ», 820 էջ:
- Սուքիասյան Ա., Գալստյան Ս. 1975, Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 634 էջ:
- Օսյան Ե. 1962, Երկերի ժողովածու, հ. 4, Երևան, «Հայպետհրատ», 704 էջ:

ԵՐԳԻԾԱՆՔԻ ՈՃԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ՆՇԱՆ ՊԵՇԻԿԹԱՇԼՅԱՆԻ «ԳՐՊԱՆԻ ԲԱՌԱՐԱՆՈՒՄ»

Կարինե Առաքելյան

Ամփոփում

Նշան Պէշկեթաշլեանի «Գրպանի բառարանը» հայ երգիծաբանության փայլուն նմուշներից է: Այն ներառում է 126 գլխաբառ, որոնց բացատրություններն առանձնանում են ոչ միայն իմաստային խորքերով ու ենթաշերտերով, այլև աննախադեպ ճոխ լեզվով, լեզվաոճական զանազան միջոցների հմուտ ու տեղին օգտագործմամբ, ինքնատիպ բացատրություններով, վերլուծություններով, ստուգաբանություններով, ձևի և բովանդակությամբ:

յան կատարյալ ներդաշնակությամբ: Այս բառարանում առկա են երգիծանքի բոլոր տեսակները, և դրանց արտացոլման համար ընտրված են լեզվական ճշգրիտ միավորներ:

Բանալի բառեր՝ երգիծանք, բառարան, լեզու, խոսք, ոճ, ստուգաբանություն, պատկերավորման միջոցներ:

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА САТИРЫ В «КАРМАННОМ СЛОВАРЕ» НШАНА ПЕШИКТАШЛЯНА

Карине Аракелян

Резюме

«Карманный словарь» Ншана Пешикташляна является блестящим образцом армянской сатиры. Он включает 126 заглавных слов, толкование которых отличается не только смысловой глубиной и пластами, но и искусным и уместным использованием разных языковых средств, оригинальным анализом, абсолютной гармонией формы и содержания. В этом словаре присутствуют все виды сатиры, для отражения которой отобраны точные языковые единицы.

Ключевые слова – сатира, словарь, язык, речь, стиль, этимология, средства изображения.

STYLISTIC MEANS OF SATIRE IN THE "POCKET DICTIONARY" OF NSHAN PESHIKTASHLIAN

Karine Arakelyan

Abstract

The "Pocket Dictionary" of Nshan Peshiktashlian is a brilliant example of Armenian satire. It includes 126 capital words, that have different explanations not only in distinguishing the profundity and shades of meanings, but also in exceptional rich language, the best use of different lingual-stylistic means, original interpretations, analysis, etymologies: absolute concord of form and content. All kinds of satire are present in this dictionary, and for their reflection the correct linguistic units are selected.

Key words – satire, dictionary, language, speech, style, etymology, figurative means.